

Iwona Bijak

UNIwersytet śląski

Maciej Matkowski

UNIwersytet śląski

Sprawozdanie z konferencji naukowej

Między księgami. Badania literackie nad dawną książką,

Katowice, 13–15 października 2010

W dniach 13–15 października 2010 roku w budynku Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego odbyła się ogólnopolska sesja naukowa *Między księgami. Badania literackie nad dawną książką*, zorganizowana przez Zakład Historii Literatury Baroku i Dawnej Książki Instytutu Nauk o Literaturze Polskiej im. Ireneusza Opacskiego. Trzydniowe obrady badaczy historii literatury i książki z wielu krajowych ośrodków akademickich (Kraków, Lublin, Łódź, Rzeszów, Toruń, Siedlce, Słupsk, Szczecin, Warszawa, Wrocław) zostały poświęcone różnym problemom rodzącym się na styku tekstu, formy książki i sposobów jej lektury.

Konferencję otworzyli prof. dr hab. Marian Kisiel, Prodziekan Wydziału Filologicznego UŚ, oraz prof. dr hab. Krzysztof Kłosiński, Dyrektor Instytutu Nauk o Literaturze Polskiej UŚ. Wprowadzeniem w tematykę obrad było wystąpienie Renardy Ocieczek „*Księgi z ręki nie wypuszczaj*” – *staropolska dyrektywa czytelnicza*, w którym zostało zarysowane szczególne zamięślenie do czytania i pisania, jakie wykazywali Polacy w wiekach XVI i XVII. Jednym z przejawów tych tendencji był dynamiczny rozwój szkolnictwa w dobie renesansu i baroku.

Jerzy Starnawski, który nie mógł osobiście wziąć udziału w konferencji, nadesłał referat *O bibliotekach i o książkach w zbiorze inskrypcji Nathana Chytraeusa (1594)* (odczytany przez Marzenę Walińską). Wystąpienie miało charakter źródłowy i przybliżyło mało znany szesnastowieczny tekst, w którym niemiecki autor sporo miejsca poświęcił postrzeganiu bibliotek, ich roli i znaczeniu w kulturze Europy Zachodniej i Środkowej.

W kolejnym wystąpieniu: *Między rękopisem a książką. Rola druków ulotnych w twórczości Franciszka Karpińskiego*, Tomasz Chachulski zajął się drukami ulotnymi traktowanymi w dobie stanisławowskiej jako forma pośrednia między książką drukowaną a dziełem rękopiśmiennym. Dla Karpińskiego druk ulotny stał się formą eksponowania twórczego „ja” i jednym ze sposobów zabiegania o protekcję możnowładców.

Drugą część obrad zainicjował referat Jakuba Z. Lichańskiego *Jak wyglądała lektura traktatów retorycznych? Martin Borrahus i jego komentarz do Arystotelesa*. Kreśląc problem recepcji dzieł Arysto-

teleasa w dobie humanizmu, referent szczególną rangę przypisał wydaniu *Retoryki* w tłumaczeniu Hermolao Barbaro z komentarzami Martina Borrhausa. Ów niemiecki teolog i reformator zmuszał czytelnika do aktywnej lektury Arystotelesa, odwołując się stale do wiedzy z wielu dziedzin pokrewnych retoryce i zakładając biegłą znajomość przez odbiorcę dzieła zarówno greki, jak i łaciny.

Maria Wichowa w wystąpieniu *Z Hiszpanii do Polski. Dzieje poradnika medytacji Diega de Estella* podjęła zagadnienie polskiej recepcji hiszpańskiego dzieła, które za pośrednictwem tekstu łacińskiego zostało przetłumaczone na język polski. W Polsce poradnik ten odegrał istotną rolę, przede wszystkim dydaktyczną – skierowaną do wspólnoty klarysek przedmowę do dzieła ułożył Augustyn Kochański, ganiąc widoczną w tym zakonie degradację życia duchowego. Problem translacji powrócił jeszcze tego dnia w trakcie obrad.

Wystąpienie Bożeny Mazurek *Okolicznościowe podarunki książkowe z doby stanisławowskiej* podkreślało znaczenie tych szczególnych utworów jako źródła informacji na temat czytelniczych zainteresowań i zapotrzebowań w drugiej połowie XVIII wieku. Referentka analizowała materiał zaczerpnięty z „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” w kontekście obyczajowym i historycznym.

Dariusz Chemperek w referacie *Klasycyzm w literaturze polskiej XVII wieku. Porządkowanie pojęć* przedstawił i omówił obecne w baroku tendencje klasycystyczne. Szczególną uwagę zwrócił na fakt, iż klasycyzm polski, w przeciwieństwie do francuskiego, nie charakteryzował się jednoczesnym wystąpieniem wielu twórców, a zatem nazwać go można „wyspowym”.

Joanna Pietrzak-Thebault referat *Translacja – kontaminacja – interpretacja. Przekłady Piotra Kochanowskiego w świetle włoskich wydań XVI-wiecznych „Orlanda szalonego” i „Jerozolimy wyzwolonej”* poświęciła zależnościom między włoskimi i polskimi wydaniem obu dzieł. Wskazała możliwe drogi, jakimi do Piotra Kochanowskiego mogły dotrzeć włoskie teksty, prawdopodobne przyczyny różnic pomiędzy kolejnymi ich edycjami, a także potencjalne powody opatrzenia przez tłumacza pieśni *Jerozolimy wyzwolonej* zintegrowanymi z tekstem głównym argumentami.

Ostatni tego dnia referat *Homo beatus w kulturze – trzy wielkie księgi o drodze do szczęścia* wygłosiła Ewa Gutmańska-Gralak. Autorka starała się wyszukać w XVIII-wiecznych tekstach poetyckich wskazówki dotyczące życia szczęśliwego, zaczerpnięte z *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa, traktatu Seneki *De vita beata* oraz *Biblii*.

Zwieńczeniem pierwszego dnia obrad był koncert muzyki barokowej w wykonaniu Elżbiety Grodzkiej-Łopuszyńskiej (sopran) oraz Juliana Gembalskiego (klawesyn, pozytyw). Koncert zorganizowany został we współpracy z Akademią Muzyczną im. Karola Szymanowskiego w Katowicach.

Drugi dzień sesji zdominowały wystąpienia dotyczące literackiej ramy wydawniczej. Podjęte przez Annę Kochan porównanie pięcioaktowego dramatu Thomasa Naorgeorga *Mercator seu iudicium* i dwuczęściowego *Kupca Reja* w referacie *Uwagi o układzie pierwodruku „Kupca” Mikołaja Reja* ukazało znaczenie residuum oralnego w kolejnym dziele nagłowiczana i dowiodło świadomej ingerencji jego wydawcy w tekst. Referentka wskazała ślady tekstowe świadczące o zachowaniu zgodnego z pierwowzorem podziału na akty.

Mariola Jarczykowa, przedstawiając nieznaną rękopiśmienną dedykację do *Biblii gdańskiej* (*Rękopiśmienne i drukowane dedykacje do „Biblii gdańskiej”*) poprzez rozpoznanie szczegółowych okoliczności jej powstania i konwencji przypisań do króla, ukazała trwałość i znaczenie tradycji Biblii Radziwiłłowskich – tzw. brzeskiej i gdańskiej.

Efektom podjętej przez Agnieszkę Borysowską (*Zagadka autorstwa „Muzy Gór Wielickich”*) krytycznej analizy dotychczasowych hipotez na temat autorstwa poematu *Muza Gór Wielickich* było opowiedzenie się za przypisaniem dzieła Andrzejowi Lechowiczowi. Do postawienia przez referentkę takiej tezy przyczyniła się m.in. analiza ramy wydawniczej dzieła, w szczególności wierszy zalecających.

Anna Sitkova przedstawiła trzy różne przypadki reakcji na dokonanie plagiatu podejmowanej przez autorów (Piotr Skarga, Maciej Strykowski) bądź ich spadkobierców (synowie Łukasza Górnickiego) w tekstach ramowych druków (*Literacka rama wydawnicza w drukach z przełomu XVI i XVII wieku jako „teren” walki o autorstwo*). Prelegentka zwróciła uwagę, że literackie kradzieże doby staropolskiej nie tylko nie należały do rzadkości, ale bywały publicznie piętnowane.

Jolanta Gwioździk dokonała przeglądu ciekawszych druków z Biblioteki Baworowskich w wystąpieniu *Dialog autorów, impressorów i czytelników w drukach krakowskich I poł. XVI w. ze zbiorów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*.

Analiza funkcji elementów ramy literacko-wydawniczej w poszczególnych dziełach stała się przedmiotem zainteresowania Teresy Banaś-Korniak w referacie *O ramie wydawniczej w wybranych tomikach Wespazjana Kochowskiego i Agnieszki Fludy-Krokos w referacie Czy na pewno na marginesie? Funkcje marginaliów i grafiki w drukach XVII-wiecznych na przykładzie „Castris et astris” Aleksandra od Niepokalanego Poczęcia NMP*. Autorki omawiały m.in. funkcje takich integralnych części utworów, jak: listy dedykacyjne, elementy graficzne, które inkrustowały tekst i pomagały w prawidłowym interpretowaniu jego treści.

Po przerwie obrady odbywały się w dwóch sekcjach. W pierwszej z nich często podejmowanym tematem była literatura „drugiego rzędu”, która stanowiła nie tylko tło epok – była również odbi-

ciem świadomości literackiej, społecznej, politycznej ówczesnych twórców. Głos w sprawie poetów *minorum gentium* jako pierwsza zabrała Aleksandra Oszczęda („Moderować żal trudno”. *O literackich i kulturowych wzorcach w trenach Lenarta Gnoińskiego*, „*Ży smutne...*”, 1614), która przedstawiła wyniki badań nad cyklem dwunastu trenów Lenarta Gnoińskiego. W wystąpieniu zaprezentowane zostały informacje na temat genezy cyklu, autora, odwołań do tradycji literackiej, a także kwestie sporne związane z wydaniem tomiku.

Anna Nowicka-Struska w referacie *Epitalamia lubelskie pierwszej połowy XVII wieku* przedstawiła analizę trzech epitalamiów napisanych z okazji wesel: magnackiego, mieszczańskiego oraz mieszczańsko-szlacheckiego. Autorka omawiała kolejne realizacje klasycznego wzorca epitalamiów odpowiadające statusowi społecznemu nowożeńców.

Aleksandra Golik-Prus referatem „*Iusta parentalia [...]*” jako przykład zawodowej twórczości Stanisława Józefa Bieżanowskiego przybliżyła historię parentaliów jako gatunku, przedstawiła jedną z możliwych realizacji utworu funeralnego i podjęła się jej oceny, zwracając uwagę na zawodowy rys twórczości Bieżanowskiego.

Rozważania o poetach „drugorzędnych” zamknął Michał Kuran wystąpieniem *Marcin Paszkowski i jego książki – czytane oraz publikowane*, w którym przedstawił sylwetkę twórczą Paszkowskiego, źródła erudycji i inspiracji autora, a także omówił odwołania, zapożyczenia jawne i ukryte z dzieł poprzedników, podkreślając kompilacyjny charakter utworów poety.

Referenci szczególną uwagę poświęcali zakorzenieniu w tradycji literackiej dzieł omawianych twórców, sposobowi funkcjonowania omawianych utworów w danej epoce oraz ich wadze w badaniach nad literaturą dawną.

Referat Witolda Wojtowicza *Problem odbiorcy i czytelnika. Wokół problemu fikcjonalizacji w korpusie „literatury mieszczańskiej” Karola Badeckiego* dotyczył performatywności jako właściwości tekstu literackiego oraz jako narzędzia metodologicznego użytecznego do badania utworów wyrastających z kultury oralnej i zachowujących cechy ustnego modelu komunikacji.

Jolanta Sawicka-Jurek przybliżyła słuchaczom historię obrazu Matki Bożej Kodeńskiej i związanej z nim księgi modlitwowej *Serdeczne do Boga Matki Jego i ss. patronów westchnienia* w referacie *Wokół lektury „Pieśni o Matce Bożej Kodeńskiej”*. Wystąpienie było próbą odczytania pieśni o Matce Bożej Kodeńskiej w kontekście chrześcijańskiego aspektu kultury polskiej pierwszej połowy XVIII wieku.

Referaty wygłoszone w sekcji drugiej koncentrowały się wokół tradycji literackiej, wyobrażeń, reguł i tekstów ją utrwalających. Joanna Sadłowska-Szreder w wystąpieniu *Fizjologi, bestiariusze, floraria... Wielkie księgi natury w kulturze europejskiej od średniowiecza do*

wieku XVIII podkreśliła rolę tego obszaru piśmiennictwa w kształtowaniu wyobraźni i symboliki w dawnych epokach. Zapisane w tego typu tekstach obserwacje świata natury służyły jako ilustracje postaw moralnych, jednocześnie kształtowały uniwersalne alegorie wykorzystywane w literaturze dawnej.

Marzena Walińska (*Między księgami, między mitami: tradycja mitologiczna w literaturze dawnej. Rekonesans*) przedstawiła założenia teoretyczne badań nad funkcjonowaniem mitologii antycznej w literaturze staropolskiej i nakreśliła plan dalszych studiów nad zagadnieniem.

Referat Wiesława Pawlaka *Jezuicka ars legendi – Francesco Sacchini, „De ratione libros cum profectu legendi” (1613)* prezentował ważne dla szkolnictwa dzieło, przybliżył jego treść i propagowany w nim model lektury intensywnej, który charakteryzował się opanowaniem stosunkowo niewielkiego zasobu tekstów stanowiących wzór do naśladowania i źródło informacji.

Krystyna Krawiec-Złotkowska (*„Idźcie na świat, moje książki...”*. *Motywy przemowy do utworu i pożegnania z własnym tekstem w poezji staropolskiej*) dokonała przeglądu polskich utworów epoki renesansu i baroku wykorzystujących tradycyjny motyw pożegnania z uosobioną księgą.

Dwa referaty w tej sekcji dotyczyły recepcji twórczości czarnoleskiej. Maria Barłowska w wystąpieniu *Dwie „rzeczy przy pogrzebie”* przedstawiła dwa siedemnastowieczne zapisy wzorcowych mów pogrzebowych: jeden będący kopią, a drugi amplifikowanym naśladownictwem funeralnego tekstu Kochanowskiego. Z kolei Magdalena Patro scharakteryzowała nawiązania do tradycji czarnoleskiej na materiale poezji osiemnastowiecznej (*Czarnoleskie echa w późnej twórczości poetyckiej Kazimierza Brodzińskiego*).

W kręgu czarnoleskiej tradycji pozostawał także wygłoszony trzeciego dnia obrad referat Agnieszki Czechowicz *Kochanowski – editio secunda*. W pogłębionej interpretacji autorka podjęła temat recepcji poezji Jana Kochanowskiego w XVII wieku, inspiracji jego twórczością i polemiki z nią na przykładzie utworów Kaspra Twardowskiego, Jana Andrzeja Morsztyna, Wacława Potockiego, Wespazjana Kochowskiego.

Kolejne dwa wystąpienia prezentowały sylwetki twórców dziś zapomnianych, których teksty były jednak mocno wrośnięte w życie literackie. Jacek Wójcicki (*Papierowe wojny Rafała hrabi Gurowskiego*) na podstawie autorskiego rękopisu przedstawił sylwetkę kasztelana poznańskiego Rafała Gurowskiego, płodnego literacko poety, który tworzył rymowane komentarze do utworów Franciszka Karpińskiego, Ignacego Krasickiego, Adama Naruszewicza, Tomasza Kajetana Węgierskiego. Cechą charakterystyczną pisarstwa Gurowskiego było łączenie poetyki baroku z ideologią oświeceniową.

Natomiast Jolanta Kowal w referacie *Okradane, prześladowane i zapomniane dzieła Antoniego Goreckiego* przybliżyła postać poety, który głównie za sprawą satyrycznych bajek o podtekście politycznym zyskał swego czasu popularność, mimo licznych głosów krytycznych i problemów z cenzurą. Autorka podkreślała wagę wielu utworów tego poety dla tradycji literackiej. Efektem ponownego odkrycia twórczości Goreckiego jest przygotowywana reedycja dzieł tego płodnego twórcy.

Ostatnie wystąpienia z różnych punktów widzenia podejmowały problematykę tradycji literackiej. Referat Danuty Kowalewskiej *Zachodnioeuropejskie piśmiennictwo demonologiczne w „Diable w swojej postaci” Jana Bohomolca* dotyczył dwutomowej rozprawy, systematyzującej ówczesną wiedzę na temat czarów, demonów, magii. Badaczkę interesował sposób wykorzystania przywoływanych w *Diable...* źródeł na tle ich oświeceniowej recepcji.

Elżbieta Malinowska w referacie *W dialogu z tradycją literacką. Stanisława Tarnowskiego relacja z pobytu w Gdańsku* zajęła się omówieniem cytatów, odwołań i aluzji literackich, jakie w swojej relacji zawarł Stanisław Tarnowski, oraz ich funkcji ideowej, która wynikała z podwójnego wymiaru dzieła: fikcjonalnego i dokumentalnego (porównywanie przez autora stanu rzeczywistego z literackimi tekstami staropolskimi i romantycznymi). Badaczka zwróciła uwagę na synkretyzm form wykorzystanych w pisaniu relacji z podróży oraz na ślady ujawniania przez Tarnowskiego własnego warsztatu.

W ostatnim wystąpieniu tego dnia *Postać Marka Jakimowskiego w literaturze XIX wieku* Renata Ryba przeanalizowała sposoby wpiśnięcia sensacyjnej siedemnastowiecznej historii Marka Jakimowskiego w konwencję sentymentalną i romantyczną w utworach Konstantego Majeranowskiego, Aleksandra Grozy i Franciszka Świejkowskiego oraz omówiła funkcje tych wariantywnych opowieści.

Zainspirowane tytułem konferencji spojrzenie na różnorodne teksty literackie w perspektywie ich uwikłania w rozmaite formy: rękopisy, druki ulotne i okolicznościowe, tłumaczenia, wydawnictwa poradnikowe, szkolne i naukowe, pozwoliło pełniej ukazać ich funkcje i związki z kulturą literacką. Szczegółowe analizy elementów ramy literacko-wydawniczej jeszcze raz potwierdziły jej znaczenie dla ustaleń faktograficznych, ale też rozpoznań konwencji literackich i dialogu z tradycją. Referenci podjęli różnorodną tematykę, sięgając po twórczość „mistrzów” epok i dorobek poetów „drugorzędnych”, niejednokrotnie przedstawiono nowe ustalenia o charakterze źródłowym. Towarzyszące konferencji dyskusje o badaniach literackich nad dawną książką były także okazją do spotkania się różnych czytelników „między książkami”.